

המאבק על זכות הבחירה לנשים ביישוב היהודי בארץ ישראל: מתח, עדיפויות והכרעות

דבורה ברנשטיין

מרגלית שילה / המאבק על הקול: נשות היישוב וזכות הבחירה 1917-1926, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן-צבי; שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2013, 406 עמודים

כתיבת ההיסטוריה של נשים התפתחה בקצב הולך וגובר משנות ה-70 של המאה הקודמת. עם הזמן עבר הדגש מסיפוריהן והתנסויותיהן המובחנות של הנשים בחברה, לניתוח מגדרי, גישה תאורטית שנבנתה על ניתוח חווייתן המיוחדת של הנשים בחברה, והאירה את ממדי הכוח בהבניות החברתיות-התרבותיות של נשים וגברים, של נשיות וגבריות גם יחד. מגמות היסטוריוגרפיות אלו התפתחו גם במחקר על תולדות החברה הישראלית, בייחוד בחקר שלהי התקופה העות'מאנית ותקופת המנדט, או במילים אחרות – תקופת היישוב.

בהיסטוריוגרפיה הנשית-המגדרית של החברה הישראלית המוקדמת הודגשה יותר ההיסטוריה החברתית מאשר ההיסטוריה הפוליטית והמוסדית, וזאת בשונה מרוב הדיון ההיסטורי על התקופה. גם כאשר הופנתה תשומת הלב לפעילות התנועתית והארגונית של נשים, הודגשה פעילותן של נשים בתנועות הסקטוראליות, בהן ויצ"ו של המחנה האזרחי ותנועת הפועלות של המחנה הפועלי, יותר מאשר פעילותן במוסדות הלאומיים. כתוצאה מכך סוגיה, שנחשבת למקרה בוחן ולאירוע מכונן מבחינת מעמדן של נשים בחברה ומבחינת אופייה של הדמוקרטיה המתפתחת בסוף המאה התשע-עשרה ובמחצית הראשונה של המאה העשרים – הזכות לבחור ולהיבחר למוסדות הייצוגיים הפוליטיים – נדחקה הרחק מהעין החוקרת. ספרה החדש של מרגלית שילה, **המאבק על הקול: נשות היישוב וזכות הבחירה 1917-1926**, משלים חסר משמעותי זה.

המאבק על זכות הבחירה עמד בסימן של מתח והשלמה בין לאומיות למגדר. מערכת יחסים זו נדונה, מהיבטים

פרופסור דבורה ברנשטיין לימדה בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת חיפה. ספרה האחרון בעברית, **נשים בשוליים: מגדר ולאומיות בתל אביב המנדטורית**, ראה אור בהוצאת יד יצחק בן-צבי בשנת 2008.

זוא"7: bernstein.deborahs@gmail.com

שונים, במחקרי מגדר רבים בעשורים האחרונים. אסתפק כאן בשלוש הערות בנוגע ליחס המורכב בין מגדר ללאומיות. הראשונה, גיבושו של קולקטיב לאומי חדש, תהליך שהתרחש ברוב התנועות הלאומיות אם לא בכולן, חייב תהליכי גיוס והרחבה של הקולקטיב מחד גיסא ותיחום גבולותיו מאידך גיסא. בתנועות לאומיות רבות גויסו נשים כחברות מוכרות ומוצהרות בקולקטיב הלאומי המתהווה והדבר עורר בקרבן התלהבות וציפיות, לפחות בקרב השכבה הדקה של נשים משכילות, בעלות מקצוע ופעילות בספֶרה הציבורית, שהתפתחה בארצות רבות מסוף המאה התשע-עשרה, ובמקרה שלנו במרכזים היהודיים בחו"ל כמו גם ביישוב היהודי בארץ. השנייה, הרטוריקה הלאומית ברבות מהתנועות הגדירה את עיקר תרומתן של הנשים לפרויקט הלאומי כאימהות של הדור החדש, דבר שאמנם קישר בינן לבין התנועה הלאומית, אך במידה רבה היה יכול גם להשאירן בספֶרה הביתית הפרטית. והשלישית, הענקת שוויון לנשים במסגרת תנועה לאומית התנגשה, לעתים קרובות, ביעדים לאומיים אחרים שקיבלו עדיפות במקרים רבים.

הקמתם של מוסדות נבחרים ביישוב היהודי קיבלה משנה חשיבות עם סיום מלחמת העולם הראשונה, התפוררותה של האימפריה העות'מאנית והחלפתה במנדט בריטי בפלשתינה. המוסדות שהוקמו היו אמורים לנהל את ענייני היישוב היהודי ולייצגו בפני שלטונות המנדט. המאבק הנדון בספר זה, על זכותן של נשים לבחור ולהיבחר למוסדות אלה, הושפע, כפי שמראה שילה בהרחבה, מגורמים רבים שעיצבו באותה תקופה את החברה היישובית. אחד הגורמים האלה היה היותו של היישוב חברת מהגרים, שאלה הגיעו אנשים מרקע שונה, ניסיון שונה וחשיפה למגוון של אידאולוגיות, תנועות חברתיות ופעילויות ציבוריות. בין היתר הגיעו נשים שכבר נחשפו לתהליכי תמורה מרחיקי לכת, לתנועות סופרז'יסטיות ובאופן רחב יותר לתנועות לשוויון האישה, לתנועות רדיקליות מהפכניות ולתנועות ליברליות. כמו בכל חברת מהגרים, המטען שהאנשים הביאו אתם השפיע על העדפותיהם, בחירותיהם ודפוסי פעולתם בחברת היעד. גורם אחר היה המאבק על דמותו של היישוב הלאומי המתפתח. ציר מרכזי לשאלת דמותו של היישוב היה המתח שבין דתיות לחילוניות: האם תתהווה חברה יהודית בעיקרה, שתממש את ההלכה היהודית ואת תפישות היסוד (לרבות התפישות המגדריות) של האורתודוקסיה היהודית, או חברה חילונית עברית המזוהה עם ערכים של נאורות וליברליות מחד גיסא ושל סוציאליזם מאידך גיסא. גורם נוסף היה החשיבות הרבה שייחסה ההנהגה, הגברית ברובה המכריע, לחיזוק מעמדו של היישוב ומוסדותיו בקרב השלטון הקולוניאלי. מימוש האוטונומיה של היישוב היהודי, שהובטחה על-ידי המנדט הבריטי, היה תלוי במידה שבה ייצגו מוסדות היישוב את כלל האוכלוסייה היהודית.

ייצוג חלקי של סקטורים חילוניים בלבד היה פוגע באופן משמעותי בכוחם של הגופים הנבחרים לייצג, לנהל משא ומתן ולהשפיע על מדיניותה של ממשלת המנדט. דרישתן של הנשים לזכות לבחור ולהיבחר, קרי לאזרחות מלאה ושווה, הייתה מבוססת על ניסיון הקודם ועל ערכים פמיניסטיים, סוציאליסטיים ולאומיים, אך עמדה בניגוד לסירוב העיקש של החוגים האורתודוקסיים, וכתוצאה מכך נחלשו סיכויי האחדות של כלל היישוב היהודי.

בהקשר הלאומי, הפוליטי, החברתי והאידיאולוגי הזה התקיים, כשמו של הספר, "המאבק על הקול", כלומר, המאבק על הזכות להשמיע קול, הן באופן פסיבי – על-ידי הזכות לבחור, והן באופן אקטיבי – על-ידי הזכות להיבחר. במאבק זה השתתפו שחקנים שונים, בהם התומכות והתומכים בזכויות הללו והמתנגדים להן. בשחקנים האלה, בדימויים ובתפישות שלהם וכן במהלכים המורכבים שנקטו, לעתים בנחישות ולעתים בגמגום, מתמקד ספר זה של מרגלית שילה.

תפקיד מרכזי ומכריע מילאה "התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בארץ ישראל". ארגון זה הוא במידה רבה גיבור הספר, אם כי שילה שומרת על ריחוק מחקרי המאפשר לה לבחון את צעדיה של ההתאחדות ואת דמויותיה המרכזיות, אך גם את מגבלותיה ואת האופן שבו השפיעו עליה גורמים מבחוץ. לא תמיד ההתאחדות היא זו שהניעה את הפעולה בסוגיה של זכות הבחירה לנשים, אך היא בהחלט שימשה "כלב שמירה" מפני פעולות שהיו עלולות לפגוע באפשרות להשיג זכות זו.

השלטון הבריטי, עוד בטרם הוכר באופן רשמי על-ידי חבר הלאומים, עורר ציפייה עזה לכינונה של חברה לאומית. ציפייה זו הייתה גלים גם בקרב נשים, ששאפו להיות שותפות מלאות בספירה הציבורית-הפוליטית של החברה העתידה להתגבש. בעקבות התפילה, כי אכן מימושה ומיסודה של ישות לאומית עומדים על הפרק, קראו נשים שהיו בעמדות מנהיגות ביישוביהן במסגרת של אגודות נשים, להקים גוף נשי מאוחד שייאבק על השתתפות מלאה של נשים במוסדות היישוב הלאומי. שילה מציגה את הדרך הייחודית שנקטו הנשים הפעילות ביישוב היהודי: הקמת גוף נשי נפרד, שיפעל כמפלגה באותם תחומים שבהם היה לנשים אינטרס מיוחד. כבר בשנת 1919, בעת שהחל הדין על הקמת מוסדות נבחרים לייצוגו של היישוב ולהנהגתו, קראו נשים להקים מפלגה שנבחרתיה תשתתפנה בדיונים על זכות הבחירה לנשים במוסדות הנבחרים. במילים אחרות, המפלגה תעמיד נשים לבחירה לאספה המכוננת (ולאחר מכן לאספות הנבחרים) כך שתהיינה שותפות לדיון שיתקיים במוסדות אלה על זכות הבחירה. וכך, עוד בטרם יוכרע אם נשים תקבלנה או לא תקבלנה את זכות הבחירה, הן תהיינה שותפות בפועל במערכת המוסדית אשר תדון ותכריע בסוגיה טעונה זו. מתוך כוונה זו התאחדו אגודות

הנשים, שהוקמו עוד קודם למלחמת העולם הראשונה ביישובים שונים, והקימו בשנת 1919 את ההתאחדות המשותפת כמפלגה.

שילה מציגה בספר כמה מהנשים אשר פעלו במסגרת ההתאחדות, משרטטת את קורות חייהן ופועלן המקצועי והציבורי, ומפגישה את הקוראים והקוראות עם דמויות מרתקות. שוב ושוב אנחנו נוכחים בשילוב של המחויבות הסופרז'יסטית (מושג ששילה משתמשת בו, אף שהנשים עצמן לא אימצו אותו) והמחויבות הלאומית, וזאת בפתוס אופייני לתקופה. כדוגמא אחת מני רבות שמביאה שילה, הרי דבריה של המורה ואשת החינוך שרה גליקליך, מנשות המחנה הפועלי, בשנת 1919 בקריאתה "אל האשה": "וברגע זה של התחדשות חי הלאום אי אפשר לה, לאשה העבריה, שלא תיקח חלק גם היא בעבודה, אי אפשר לה שלא תהא מסיעה גם היא את אבניה לבנין הבית – ביתנו", ובהמשך:

"הבה ונסתדר תחת דגלה של האשה העבריה!" (עמ' 132)

חברות ההתאחדות היו ברובן נשות המחנה האזרחי. נשות המחנה הפועלי, כפי שכותבת שילה, היו חלוקות. מקצתן חשבו כי הן כבר השיגו שוויון במעמד עם הגברים שבמחנה הפועלי, ולכן המאבק על זכות הבחירה אינו עניין. אחרות, כאותה שרה גליקליך וכן רחל ינאית בן-צבי, רחל כצנלסון ועדה מימון, ראו חשיבות רבה במאבק על זכות הבחירה ועל שוויון אזרחי מלא, ופעלו במשותף עם "התאחדות נשים עבריות". התוצאה הייתה ייצוג נשי נכבד, באופן יחסי לתקופה, באספות הנבחרים. באספה השנייה, שנבחרה בסוף שנת 1925, היו נשים כ-11.5% מכלל הנבחרים. בין 25 הנשים החברות באספה, 13 נבחרו מטעם מפלגת הנשים הנפרדת – התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות, ו-12 אחרות נבחרו מטעם מפלגות אחרות שתמכו בשוויון במעמדן האזרחי של הנשים (עמ' 340, כולל פירוט שמותיהן בהערות השוליים).

מבין הנשים הרבות המוצגות בספר אזכיר שתיים בלבד: שרה עזריהו ממזרח אירופה ורוזה וולטשטראוס, שהחלה דרכה באירופה והמשיכה בארצות-הברית, שתיהן נשים משכילות ובעלות מקצוע. שרה עזריהו גדלה במשפחה מבוססת ומשכילה בדווינסק שבלטביה, בת להורים שהקיפו על השכלת בנותיהן ועל הימנעות מכל אפליה בין הבנים לבנות. "משחר נעורי", כתבה עזריהו שנים מאוחר יותר, "התחלתי לתת את דעתי בעיקר על שתי בעיות: א. גורלו המר של עמי הנודד והנרדף; ב. מצבה המקופח של האשה במשפחה" (עמ' 146). שרה עזריהו למדה חינוך באירופה, עבדה כמורה ברוסיה ועלתה לארץ עם בעלה, אף הוא איש חינוך, בשנת 1906. במשך שנים היא עסקה בהוראה בירושלים, יפו וחיפה, ואף בניהול בתי-ספר לבנות, הייתה אם לשלושה ילדים ופעילה מובילה בהתאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות במכלול תחומי הפעילות של ההתאחדות (עמ' 146-148). דמות אחרת, שונה מבחינות

רבות, שבה דנה שילה בהרחבה, היא ד"ר רוזה וולט-שטראוס, ילידת צ'רנוביץ, מהנשים היהודיות הראשונות שלמדו רפואה בווינה, שמאוחר יותר נסעה לניו-יורק ועבדה שם כמנתחת עיניים. וולט-שטראוס, בשונה מנשות היישוב, אף המשכילות והפעילות שבהן, הייתה אשת העולם הגדול, דוברת גרמנית, אנגלית וצרפתית, והייתה פעילה בברית הבינלאומית של הסופרז'יסטיות. בעקבות בתה נלי, שהתקרבה ליהדות ולציונות בז'נבה, עלתה וולט-שטראוס לארץ (בשנת 1919), נפגשה עם פעילות בהתאחדות נשים עבריות והתבקשה על-ידן להיות נשיאת ההתאחדות, כנראה במידה לא-מבוטלת בזכות קשריה הבינלאומיים (עמ' 148-155). מעניין לציין, כי יחד עם מחויבותה הלאומית העמוקה, ראתה וולט-שטראוס, בשונה מחברותיה, את זכות האישה לשוויון בעיקר בזכות אנושית אוניברסלית, ופחות כתרומה לקולקטיב הלאומי. ואלה אך שתיים מדמויות הנשים המרתקות המופיעות בין דפי הספר.

התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות, כשמה, לא הסתפקה במשך השנים רק במאבק על זכות הבחירה, אלא פעלה גם להישגים נוספים, חברתיים וכלכליים, החיוניים לאזרחות מלאה בחברה. בכרוז שהתפרסם בשנת 1929, לציין עשר שנים להקמתה של ההתאחדות (עמ' 274), צוינו הישגיה של ההתאחדות, בעיקר השגת זכות הבחירה באספת הנבחרים בישיבתה הראשונה בשנת 1926, בצד יעדיה לעתיד. יעדים אלה מלמדים על האופק הרחב ועל טווח הפעילות המגוון של ההתאחדות. עם היעדים נמנו השגת זכות הבחירה לנשים לאותם ועדי קהילות ומועצות מקומיות שטרם העניקו זכות זו, זכות האם לאפטרופוסות על ילדיה, זכויות שוות לאם ולאב ביחס לילדיהם, זכות לאישה להיות בלתי-תלויה בבחירת נתינותה, ביטול נישואי ילדים, זכות עבודה לאישה הנשואה והלא-נשואה, וכן – סוגיה רלוונטית וטעונה עד היום – שכר שווה לאיש ולאישה תמורת עבודה שווה.

לא פשוט לחוקרת לשחזר את המאבק וגם לא קל לקוראים להתמצא במהלכו של מאבק זה. הקושי לא נובע מכך שהמאבק היה דרמטי יתר על המידה, אלא מכך שהיה ארוך (באופן יחסי), פתלתל, מרובה הפוגות והפסקות, ובעיקר מלווה בחיפוש פשרה שעלו ונפלו חליפות. המאבק בעיקרו היה בין שני מחנות: בין נציגי היישוב הלאומי החדש, החילוני בעיקרו, אשר ראה חשיבות בהקניית מעמד שווה לנשים ולגברים כאחד ותפש מעמד שווה זה כאחד מסממניה של חברה מודרנית, מתקדמת וליברלית, לבין נציגי האורתודוקסיה ודובריה, שהתנגדו בתוקף להשתלבותן של נשים בספרה הציבורית, ראו זאת כמעשה שנוגד וסותר את ההלכה היהודית, ואיימו בפרישה מהיישוב המאורגן וממוסדותיו אם הזכות לבחור, ובעיקר הזכות להיבחר, תוענק לנשים. אף-על-פי שמדובר היה בזכות הבחירה למוסדות הנבחרים של יישוב יהודי אוטונומי

במסגרת השלטון הקולוניאלי הבריטי, ולא בזכות בחירה למוסדותיה של מדינה, אפשר לראות בסוגיה זו ביטוי מוקדם ליחסים הטעונים והנוקבים שבין "דת" ל"מדינה", המוכרים לנו זה שנים רבות בטרם הקמתה של המדינה הריבונית ואחריה. מצד אחד ניצבו מחנות ולהם עקרונות יסוד ששיקפו את תפישת עולמם ואת החברה שהם שאפו להקים ולחיות בה; מצד אחר, שני המחנות קיוו לשמור על אחדות ביניהם, בעיקר כדי לחזק את כוחם של המוסדות הנבחרים מול השלטון המנדטורי. המתח הזה, בין שמירה על היסוד העקרוני לכל מחנה לבין הרצון לשמור על אחדות, הוליד מגוון של הצעות פשרה, שבהן דנה שילה בהרחבה. למשל, לקראת אותה ישיבה של אספת הנבחרים (השנייה) בשנת 1926, שבה הוחלט בסופו של דבר ברוב קולות על זכותן של נשים לבחור ולהיבחר, עלתה דרישת החרדים לערוך משאל עם על זכות הבחירה, משאל שלא נערך בסופו של דבר בגלל סירובם של החרדים להתחייב לקבל את תוצאות המשאל גם אם לא תהיינה לרוחם. הצעות פשרה אחרות היו, לדוגמה, הענקת זכות לבחור אבל לא להיבחר, או הענקת זכות בחירה כפולה לגברים מהמחנה החרדי, כך שיוכלו להבטיח את ייצוגם במוסדות הנבחרים בלי שהנשים החרדיות תלכנה לקלפי. ראשי המחנה הליברלי דחו אמנם כמה מההצעות האלה, אך היו מוכנים לקבל על עצמם פשרות בתקווה לשמירה על האחדות. עצם נכונותם לערוך משאל עם בסוגיה זו, ולפיכך להתחייב מראש על קבלת הכרעה שלילית אם כך יעדיפו הנשאלים, הבהירה כי רבים היו מוכנים לתת קדימות לאחדות היישוב ולראות בזכות הבחירה לנשים, עם כל החשיבות שייחסו לה, דבר בעל משמעות סמלית בעיקרה שאפשר לדחותו לשלב מאוחר יותר (כך למשל התבטא יעקב טהון, מראשי המשרד הארץ ישראלי, ראו עמ' 93).

אף שהמחנה החילוני-הליברלי-הסוציאליסטי תמך ללא כל סייג בהענקת זכות בחירה לנשים, הרי שהמחקר שלפנינו מבהיר את הקושי של מנהיגי מחנה זה לוותר על אחדות היישוב היהודי. כוחם של המוסדות הנבחרים במגעייהם עם השלטון המנדטורי היה תלוי במידה שבה הם ייצגו את כלל האוכלוסייה היהודית על כל המחנות והזרמים. כל עוד המוסדות ייצגו רק חלק, ובתחילה חלק קטן באופן יחסי, של היישוב היהודי, כוחם היה חלש ויכולתם להשיג הישגים של ממש מוגבלת. הדילמה בין גיבוש נציגות רחבה לבין עמידה נחושה על עקרונות חברתיים-מגדריים של שוויון לנשים, הייתה קשה ביותר. לפיכך, נוכח הנכונות לוותר וההססנות של מנהיגי המחנה האזרחי-הליברלי, היה תפקידה של ההתאחדות לשמש "כלב שמירה" ולהקשות על פשרות למיניהן. בסופו של דבר, מכלול של גורמים, ובהם נחישותן של הנשים, התמיכה שקיבלו חרף ההיסוסים והנכונות לויתורים, והרתיעה של החוגים האורתודוקסיים ממהלך שנראה להם מהפכני יתר על המידה, סייעו

כשסיפור חיים פוגש את הטראומה

שרון גבע

עמוס גולדברג / טראומה בגוף ראשון: כתיבת יומנים בתקופת השואה, כנרת, זמורה-ביתן, דביר ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2012, 447 עמודים

אחד המקורות ההיסטוריים המרכזיים לחקר קורותיהם של היהודים באירופה הכבושה בתקופת השואה הוא יומנים: אלה מלמדים על המאבק היומיומי להישרדות לפרטיו, מתעדים את חיי המשפחה, הקבוצה והקהילה, וחושפים את השמחה והעצב, התקווה והיאוש. על-פירוב הם משמשים מקור חשוב ללימוד השואה והוראתה, ומנייה וביה הם מראים שהיו דרכים שונות לגלות התנגדות לכיבוש הגרמני, שהתבטאו גם באחיזה בעיפרון ובנייר ולא רק באקדח וברימון. עיון ביומנים מספק לא פעם נחמה, זאת גם במקרים שבהם המחבר או המחברת לא נשארו בחיים, שכן הם משקפים את האופן שבו הם הצליחו, כפרטים וכציבור, לשמור על ערכיהם ותרבותם חרף הניסיונות של מנגנון השלטון הגרמני למחוק את צלם האדם היהודי. לפעמים מושמעים קטעים מתוכם מעל בימה בטקס לזכר השואה, אחרים הופכים בשלמותם לטקסטים קאנוניים, אם בתרבות הפופולרית ואם במחקר. הספר הידוע ביותר בעולם על השואה הוא יומן שכתבה נערה במחבוא באמסטרדם, וכנראה אי-אפשר לחקור את קורות היהודים בגטו ורשה בלי לקרוא ביומנו האישי של ד"ר עמנואל רינגלבלום, או ללמוד על גטו וילנה בלי להכיר את הרמן קרוק. לא פעם פותחים היומנים צוהר אל עולם, שבו המאבק היה לא רק לחיים, אלא מאבק כוח: כך **מיומן בגיטו** על נוסחיו השונים (ראו אביהו רוני, **נידונה לחיים: יומנה וחייה של חייקה קלינגר**, אוניברסיטת חיפה, 2011) ומהגרסאות של היומן של אנה פרנק.

יומנים עומדים אמנם במרכז ספרו של עמוס גולדברג, **טראומה בגוף ראשון**, המבוסס על עבודת הדוקטור שכתב, אך הם אינם העניין שמעסיק אותו. נושא הספר אינו ה"יש", שעליו מספרים הגברים והנשים ביומניהם באותם ימים, אלא ה"אין" שהם אוצרים בתוכם – קריסתו של האדם, התפוררותו והתרסקותו ובעיקר גילויי חוסר האונים.

ד"ר שרון גבע מלמדת היסטוריה בסמינר הקיבוצים באוניברסיטת תל-אביב. ספרה, **אל האחות הלא ידועה: גבורות השואה בחברה הישראלית**, ראה אור בהוצאת הקיבוץ המאוחד (סדרת מגדרים) בשנת 2010.

דוא"ל: geva.sharon@gmail.com

להעביר את ההחלטה בדבר זכות הבחירה לנשים. בצד הצעדים הפוליטיים שנקטו המחנות השונים, ייתכן מאוד שדווקא גורם דמוגרפי הוא שסייע להכריע את הכף. בשנת 1924-1925 הגיעה העלייה הרביעית, בעיקר מפולין – גל עלייה גדול באופן יחסי לגודלו של היישוב עד אז, שרוב אנשיו היו חילונים מהמעמד הבינוני והבינוני הנמוך של פולין. רבים בציבור זה היו שותפים לעמדת המחנה האזרחי-הליברלי, ומכאן שייתכן מאוד, כפי ששילה טוענת, שהעלייה המשמעותית בכוחו הדמוגרפי של מחנה זה היא שהכריעה בסופו של דבר את הכף בהצבעה שנערכה מיד עם סיומו של גל ההגירה, בינואר 1926 (עמ' 340). ההחלטה על הענקת הזכות לנשים לבחור ולהיבחר הביאה, כפי שחששו רבים, לפרישתם של החוגים האורתודוקסיים מן היישוב המאורגן ומוסדותיו.

שילה אינה מסתפקת בסיומה של האפיזודה. היא מנסה להעריך את טיבו של ההישג מבחינתן של הנשים. האומנם שיקף הישג זה השתלבות מלאה של הנשים ביישוב היהודי בספרה הציבורית והחוקית? האומנם הן נהגו מאז ואילך כאזרחיות באופן מלא? שילה מעלה שאלות אלה ורומזת על כיווני תשובה אפשריים. נשים אכן השתלבו באספות הנבחרים ובמידה מסוימת גם ברשות המבצעת – הוועד הלאומי. הן השתלבו בשני מסלולים: האחד דרך גוף נפרד, התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות. ההתאחדות הקימה מפלגה, השתתפה בבחירות וזכתה בכמה מושבים באספות הנבחרים השונות. מפלגת נשים נפרדת התקיימה גם במערכת הבחירות הראשונה לכנסת של מדינת ישראל. בה בעת נשים, ובהן נשים שהיו פעילות בהתאחדות נשים לשיווי זכויות, השתלבו גם במפלגות של המחנה האזרחי והמחנה הפועלי. אלו גם אלו קידמו באספות הנבחרים סוגיות הנוגעות לנשים. הדילמה בדבר אופן ההתארגנות המתאים לנשים, כגוף נשי נפרד או במשולב עם גוף גברי בעיקרו, חזק יותר ואוהד (אך נכון להתפשר), ליוותה פעילות לקידום מעמד האישה גם בעשורים מאוחרים יותר. עם זאת, שילה מציגה את השתתפותן של רוב הנבחרות באספות הנבחרים כפסיבית בעיקרה, השתתפות ללא התבטאות ברוב המקרים, ללא הנכחה אקטיבית של חברותן (עמ' 342-344; 349-361). על אף זהירותה של שילה כחוקרת ורתיעתה מכתובה שיש בה מן ההרואיות, ספר זה מציג בפנינו מאבק ממושך וקשה, מאבק שהוכרע כתוצאה משילוב של גורמים שונים, אך שלא היה מוכרע כך אלמלא התארגנותן של הנשים, נחישותן והתמדתן. הספר פורש בפנינו התנגשות אינטרסים בין הדתי לחילוני ובין הלאומי למגדרי. הוא מתעד הקמת ארגון, שנאבק לא רק למען זכות הבחירה לנשים, אלא גם לשיפור מעמדן החוקי, ההורי והכלכלי, סוגיות שמלוות אותנו גם כיום. היסטוריונים, חובבי היסטוריה ופעילות ופעילים במאבק של נשים למימוש אזרחותן הפוליטית, החברתית והכלכלית, ימצאו בספר זה עניין רב.

כתיבת יומנים
בתקופת השואה

של מה שנשלל? מה שהתפרק?" (עמ' 11). בין היתר הוא שואל גם "כיצד ניתן לכוון זהות על יסוד אירוע שלב לבו כרוך בהתפרקות הזהות, בשלילה ובחוסר אונים, באירוע שהוא תבוסה?" (שם). גולדברג מתכוון אמנם לשאלה במסגרת המתודולוגיה של מחקרו, שמשלב בין דיסציפלינות שאינן היסטוריה לבדה, אך בהקשר אקטואלי, ונוכח העלייה לרגל של תלמידי תיכון וקציני צה"ל לאתרים של מחנות המוות בפולין, השאלה נראית לרגע כרטורית (וכבר נכתב רבות על הבעייתיות שבמסעות אלה). הקשר אקטואלי מהדהד גם במקום אחר בתחילת הספר, בציטוט מתוך דרשה של הרב קלונימוס קלמיש שפירא בגטו ורשה בשנת 1941, שבה אמר כי הדבקות בפרקטיקה של הדת במציאות החיים בגטו משקפת דווקא את "איונו של האדם" ולא את ההפך (עמ' 19-20) – אבחנה מעוררת מחשבה על רקע הדרכים להנצחת זיכרון השואה בארץ בהנחיית הממסד.

גיבורי הספר אינם אפוא הגברים והנשים שכתבו יומנים בתקופת השואה, אלא הטקסטים, דהיינו היומנים עצמם, שאותם קורא המחבר "קריאה קרובה" (עמ' 47). דומה שקריאה זו, מעבר למשמעותה ההרמנויטית, יש לה גם משמעות רגשית לגביו. עניינה הוא "העימות בין מושג 'סיפור חיים' כמבנה זהות למושג 'טראומה' כמסמן ערעור יסודי של הזהות" (עמ' 12-13), ובקיצור: מה קורה כאשר סיפור החיים פוגש את הטראומה – ובמקרה הנדון, סיפור חיים של הקורבן בתקופת השואה. בספר נזכרים אמנם יומנים שונים לחיזוק הטיעון, אך במרכז עומדים שניים: האחד הוא יומנו של ויקטור קלמפרר, יהודי מומר מגרמניה ששרד את המלחמה; האחר הוא יומנו של חיים אהרן קפלן, יהודי מגטו ורשה, שנרצח בטרבלינקה. לשני החלקים שדנים ביומנים אלה קודם חלק תאורטי וממשיג, וקריאה דקדקנית בו היא חיונית למעקב אחרי חוט ההיגיון שבספר והנתיחות של המחבר את היומנים. השאלה העיקרית היא, האם ובאיזה מובן מתקיים סיפור כלשהו (על היבטיו השונים) במצב של חוסר אונים קיצוני שבו מצוי הקורבן, ובהתאם – אדם הדובר בו בגוף ראשון? (עמ' 27). מבחינה מתודולוגית זו שאלה מאתגרת בשל מילת השאלה המובילה אותה – "האם?"; המניחה מראש תשובה דיכוטומית – כן או לא, ולמראית עין אינה מאפשרת תשובה מורכבת ורב-פנים. בהמשך הספר נמצאת התשובה, שמנוסחת בפרק הסיכום, והיא, למרבה הצער, "לא".

שני כותבי היומנים, שעומדים במרכז הספר ודפים מקומטים מיומניהם מאיירים את עטיפתו, דומים מבחינות רבות: הם היו בני אותו גיל (קלמפרר נולד בשנת 1881, קפלן בשנת 1880), שניהם כתבו יומנים, עם חלוף השנים ראו יומניהם אור כספרים, שניהם ראו חשיבות רבה בתיעוד הכול, גם הפרטים הקטנים לכאורה, ובלשונו של קלמפרר: "אתה רואה, את זה אני רושם!" (עמ' 213). עם זאת הם מייצגים שני טיפוסים שונים במידה רבה של יהודים

התחושה של חוסר אונים שזורה לאורכו ולרוחבו של הספר ואף מוקדש לה מקום נכבד במפתח העניינים, בצד רגשות אחרים כמו אימה. הספר דן אפוא בחוסר האונים של יהודים באירופה הכבושה בתקופת השואה באמצעות פרשנות לכתבים שחיברו בני אותו הזמן, ומנסח את השפעותיו על האדם הבודד נוכח קריסתו של האנושי. מושג מרכזי בספר הוא כמובן "טראומה", המוצע כמפתח פרשני לטקסטים האוטוביוגרפיים שנכתבו בתקופת השואה, וכנבדל מהמושג "משבר". באמצעות ההבדלה ביניהם המחבר מסמן את הייחודיות של טיעונו, את האופן שבו הוא קורא את המקורות ואת נקודת המבט שהוא מציע לחקר השואה. בהמשך הוא מבחין בין ההיסטוריה של השואה כ"היסטוריה של משבר", שסופו גאולה והתקדמות, וברטוריקה של השיח הציבורי בארץ – גם תקומה, לבין ההיסטוריה של השואה כ"היסטוריה של טראומה", שבה מדובר בשבר ולא במשבר, ומכאן ב"אין" ולא ב"יש" (עמ' 104-130).

כיצד אפשר לחקור את ה"אין"? בחלק הראשון מוקדשות לא מעט מילים לבעייתיות זו: הרי היסטוריה, כותב גולדברג, עוסקת בקיום ולא בהיעדר, ו"כיצד ניתן לכתוב היסטוריה

באירופה במאה העשרים: זה מומר, שסיפורו הוא ביטוי לטרגדיה של מי שראו עצמם כגרמנים גמורים, וזה יהודי בתרבותו, איש חינוך וקנאי לשפה העברית (עמ' 251-252). זה חי וזה נרצח. בספר משמשים היומנים של שניהם מקור אפקטיבי לביטוי התאוריות והמושגים שהוצגו בחלקו הראשון. באמצעות קריאה ביומן של קלמפר מתמקד המחבר בהתערערת מושג הזמן: מעניינת במיוחד התפנית שחלה בחייו בשעה שהבין, כשהתרחשות מן העבר פגשה התרחשות מן ההווה, שיהודי היה ויהודי יישאר (עמ' 196). יומנו של קפלן משמש את המחבר בין היתר לדיון על תפקודם של היהודים נוכח "האחר הגדול", ובהצגת טענה שלפיה עולמו הרוחני של קפלן, בדומה לעולמם של רבים אחרים באותה תקופה, ינק בין השאר ממקורות קרובים מאוד למקורות שהשפיעו על הנאציזם (עמ' 339-340). טענה זו עשויה אולי להיראות פרובוקטיבית ואף בעלת משמעות אקטואלית במדינת ישראל ומציאות הכיבוש כשבעים שנה אחרי המלחמה ההיא. באמצעות הדיון ביומנו של קפלן מגלה גולדברג פרטים מעניינים על האיש: הוא מספר, שקפלן הבין בשלב מוקדם את כוונותיהם של הנאצים (עמ' 266), מראה שהקדים את אבא קובנר ואת הכרוז הידוע משנת 1942 (עמ' 337), ובתוך כך הוא דן בהרחבה בצירוף "כצאן לטבח" (עמ' 356) שהופקע מהקשריו האחרים. כמו כן הוא מציג את ההקשר של מובאה מפורסמת מיומנו של קפלן, "הכל אסור לנו ואנו עושים", ומבהיר, שאמירה זו אינה מלמדת רק על קיום יהודי בנוסח "אף על-פי כן ולמרות הכול", אלא על משהו אחר (עמ' 271-277).

היסטוריונים המבקשים לנתח יומנים חייבים לבחור: בארכיונים לחקר השואה בישראל ומחוצה לה נמצאים יומנים רבים מאוד, ועוד רבים נוספים נמצאים עדיין ברשות הפרט. יתר על כן, היומנים המצויים בידינו הם אלה שנמצאו ושרדו, וכנראה שרב מספרם של אלה שאבדו (עמ' 33). מי שידעו לכתוב – כתבו, וכמעט כולם כתבו, למעט אלה שלא היו להם יציבות וקביעות במקום (עמ' 31), ובהם נשים מטופלות בילדים (שם). על כך יש להוסיף, שלכתיבה נחוץ היה גם זמן פנוי, ולו מעט, דבר שלנשים הללו לא היה כלל – והנה היבט נוסף לאובדן ולמה שהיה ואיננו. לבד משני היומנים העיקריים נזכרים בספר גם יומנים ידועים פחות, כיומנה של חנה לוי-הס, שכתבה בברגן בלזן, וידועים יותר, כמו היומן של רינגלבלום; וכמובן יומנה של אנה פרנק, שאחת השורות הידועות בו מתכתבת עם יומנו של קפלן: כמו הנערה שראתה בקיטי הבדיינית את מי שתבין אותה באמת, כך גם הוא ראה ביומנו ידיד קרוב ואינטימי, "אל תוכו אני שופך את שיחי ואת כל רגשות לבי" (עמ' 250-251). בהקשר של הנשים, מעניין לראות, כי על אף ההתייחסות הישירה המועטה לנשים שכתבו יומנים ולסוגיית המגדר בכלל – שאותה מכנה גולדברג משום מה "הבדל סימבולי" וטוען (בלי להבחין בין מין למגדר),

כי באותם ימים הוא נשחק לחלוטין (עמ' 100), ושם הערה (54) – לא פעם ולא פעמיים הוא מוצא, שדווקא כתבים של נשים מבטאים ומשקפים היטב את ה"אין" שהוא דן בו, כמו יומנה של פלה שפס, המשלב "עירוב מעניין של כתיבה אינטימית עם תיעוד היסטורי" (עמ' 71); כמו כן, שתיים משלוש המובאות שבהן בחר גולדברג לפתוח את הספר נכתבו בידי נשים – לוי-הס ואתי הילסום (השלישית היא פרי עטו של ז'אן ז'אק רוסו).

אך החשיבות של הספר אינה רק באור שהוא שופך על יומנים בכלל ועל יומניהם של קלמפר וקפלן בפרט, אלא בדבריו הנחרצים נגד המגמות המרכזיות בחקר השואה, בייחוד בארץ. לא זו בלבד שהוא קורא להתבוננות חדשה, אלא הוא אף קורא תיגר על הגישה הקיימת (עמ' 24-25). עלינו לחפש לא רק את היש, אלא גם את האין, ו(גם) באמצעותו ללמוד על בני-האדם, ומכאן ללמוד את ההיסטוריה. כתיבת יומנים אינה רק כתיבה לשם פורקן ומשמשת לחוקרים כתיעוד, אלא הדחף התיעודי נעשה דחף אוטוביוגרפי של הטרומה (עמ' 75). לשם כך נסמך גולדברג גם על התבוננות של כותבים שונים בתקופת השואה עצמה. הוא מביא מדברי יוסף זלקוביץ', אינטלקטואל איש הבונד, שחי בגטו לודז' וכתב שם את רשימותיו, שלימים פורסמו בספר **(בימים הנוראים ההם, ירושלים: יד ושם, 1995)**. זלקוביץ' סירב לפרש עמידה איתנה כגילוי הרואיות, אלא דווקא כהפך מכך (עמ' 130). כמו כן מביא גולדברג את אמירתו של המשורר הידוע יצחק קצנלסון, ולפיה כתיבה היא לא רק אישוש זהות, אלא גם "גילום של התפרקות זהות יסודית ביותר" (עמ' 119). עמדה זו מקבלת חיזוק בהתבטאויות של כותבי היומנים: כך, למשל, כותב קלמפר, שהכתיבה היא "מעשה הגבורה שלי" (עמ' 215) ותפקידו כמתעד הוא גילוי גבורה (עמ' 219-220).

בספר יש שפע של מושגים, על-פירוב בלועזית ולפעמים שלא לצורך, וכן ניסוחים מפותלים, אך גולדברג מוביל את הקוראים והקוראות לאורך חוט המחשבה שטווה בצורה קוהרנטית, רכיב חיוני לבניית נרטיב (עמ' 54) – כאן, הנרטיב המחקרי שלו עצמו. בסופו הוא משיב על השאלה המתגרת שהציב בפתיחה: לא, "בהקשר של טראומה כה רדיקלית כזו שחוו קורבנות השואה אין בכוחו של הנרטיב הנכתב בזמן ההתרחשויות כדי לסייע, ודאי שלא להוות גאולה עבור הסובייקט" (עמ' 370). עם זאת, הוא מספק בכל זאת סוג של נחמה כשהוא מציע דגמים חלופיים (עמ' 377-380). הנה כי כן, הכתיבה אינה גואלת ואף אינה משחררת, אך משהו נשאר: בסופו של הספר מוסיף המחבר מושג חדש לשלל המושגים המופיעים בו על הפניותיהם לממשיגים אותם – "רסיסי סיפור חיים" (עמ' 381-382). הווה אומר, כאשר סיפור חיים מתקופת השואה נפגש עם הטרומה נותרים (רק?) שברים ממנו. מה קורה להם אחרי השואה? זה כבר סיפור אחר.